

การจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมือง ในระดับโรงเรียนของญี่ปุ่น

สุรียานนท์ พลลิม

วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Email: suripho@kku.ac.th

Received: February 21, 2020

Revised: March 20, 2020

Accepted: April 9, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษานโยบาย แบบแผนการจัดการศึกษา ตลอดจนวิเคราะห์บริบทที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในโรงเรียนของญี่ปุ่น โดยใช้การวิจัยเอกสารและทบทวนวรรณกรรมเป็นวิธีหลักในการศึกษาวิจัย ผลการศึกษาพบว่า ญี่ปุ่นมีเป้าหมายการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้ได้รับความรู้ที่จำเป็นสำหรับนำไปใช้ “สร้างสังคมและชาติที่เป็นประชาธิปไตยอย่างสงบสุข” มีนโยบายการศึกษาตามหลัก “Zest for Life” ที่มุ่งพัฒนาพลเมืองในสามด้านหลัก คือ ความรู้ทางวิชาการ ความมีมนุษยธรรม และความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย นอกจากนี้ การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาพลเมืองในโรงเรียนสามารถจำแนกได้เป็น 2 แบบแผน ได้แก่ การจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองอย่างเข้มข้นและบูรณาการในการศึกษาภาคบังคับ และการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองแบบปัจเจกในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สำหรับบริบทที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองประกอบด้วย บริบทบาทภายในและภายนอกโรงเรียน ได้แก่ 1) การพัฒนาองค์ความรู้และความเข้าใจของผู้เรียนตามหลักสูตร 2) การจัดการเรียนการสอนพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองอันพึงประสงค์ในโรงเรียน 3) มิติด้านการพัฒนาทักษะเพื่อสร้างเสริมความเข้าใจด้านความเป็นพลเมืองแบบบูรณาการ 4) การศึกษาทางสังคมนอกโรงเรียนโดยใช้ชุมชนและสังคมเป็นฐานในการพัฒนานักเรียน และ 5) กระบวนการผลิตซ้ำค่านิยมแบบคิดร่วมในสังคมญี่ปุ่น

คำสำคัญ: การจัดการศึกษา การศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมือง ความเป็นพลเมือง ประเทศญี่ปุ่น

Civic Education in Japan

Suriyanon Pholsim
College of Local Administration
Email: suripho@kku.ac.th

Received: February 21, 2020

Revised: March 20, 2020

Accepted: April 9, 2020

Abstract

This paper focused on civic education policies, patterns, and its contributory factors in Japanese school. Documentary research was integrated as the main method for this study. The results showed that Japanese civic schooling aims to produce a citizen who has abilities to shape a peaceful and democratic society in Japan. The Japanese civic education policy is grounded on “*Zest for Life*” ideal, which aims to advance students’ academic prowess, humanitarian, and healthiness. This study also found two civic educating patterns: intensive and integrated civic learning in compulsory education, and individualistic civic education in high school. Four contributory contexts to its civic schooling are curriculum-based learning, aimed-characteristics of Japanese citizenship schooling, integrated extra-curriculum activities, social education activities in communities, and collectivistic norm reproduction.

Keywords: education governance civic education citizenship Japan

บทนำ

การจัดการศึกษาของรัฐ ไม่ได้มีความสำคัญเพียงแค่การพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้า หรือพัฒนาให้สังคมมีอารยะมากขึ้นเท่านั้น แต่การจัดการศึกษาของรัฐยังมีผลอย่างมากต่อการหล่อหลอมแนวความคิด ความเชื่อ ความศรัทธา อุดมการณ์ทางการเมือง แบบแผนการดำเนินชีวิต รวมถึงค่านิยมทางสังคมผ่านระบบการศึกษาสำหรับสร้างพลเมืองในแบบที่รัฐต้องการ ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาจึงไม่ได้มีคุณค่าในเชิงการพัฒนาศักยภาพ หรือความรู้ความสามารถของผู้เรียนเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นหน่วยการผลิตแนวความคิดและค่านิยมทางสังคมและการเมืองที่สำคัญให้กับพลเมืองภายในรัฐอีกด้วย

การศึกษาเพื่อพัฒนาหรือเสริมสร้างความเป็นพลเมือง (civic education) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อหาในหลักสูตรการเรียน (curriculum) รวมถึงกิจกรรมพิเศษอื่นๆ มีอิทธิพลอย่างมากต่อการพัฒนาความรู้ ความสามารถ คุณภาพของพลเมือง ตลอดจนการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยและความก้าวหน้าทางการเมืองภายในประเทศ เมื่อเปรียบเทียบระดับความเป็นประชาธิปไตยและความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมของประเทศไทยกับกลุ่มประเทศยุโรปหรือสหรัฐอเมริกา จะเห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจนเนื่องจากประเทศเหล่านี้มีการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ จึงทำให้พลเมืองที่ถูกผลิตขึ้นมาในระบบการศึกษามีคุณลักษณะของความเป็นพลเมือง (citizenship) ที่ก้าวหน้าต่างกับในประเทศไทย (Westheimer & Kahne, 2004: 237-269)

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเรียนรู้และวิเคราะห์แบบแผนในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมือง (civic education) ของประเทศที่มีความน่าสนใจและสามารถผลิตพลเมืองที่มีคุณภาพให้แก่สังคมของตนเองได้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประเทศไทย ในบริบทปัจจุบัน ที่การจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในสถาบันการศึกษามีข้อจำกัดหลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับโรงเรียน ดังนั้น ผู้เขียนจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์แบบแผนการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาระดับโรงเรียน โดยมีกรณีศึกษา คือ ประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากญี่ปุ่นเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และเป็นประเทศที่มีความเป็นประชาธิปไตยแบบเต็มใบ (full democracy) (The Economist, 2019) รวมถึงคุณภาพพลเมืองของชาวญี่ปุ่นยังถูกจัดให้เป็นประเทศที่พลเมืองมีคุณภาพสูงด้วย (Kaelin & Kochenov & Lindeboom, 2019) ดังนั้น การศึกษาเรียนรู้และสังเคราะห์บริบทที่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในโรงเรียนกรณีของประเทศญี่ปุ่น

จึงเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาพลเมืองในประเทศไทย
ได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษานโยบายและแบบแผนการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาระดับโรงเรียนของประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์บริบทที่เอื้อต่อการพัฒนาหรือเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาระดับโรงเรียนของประเทศไทย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาชิ้นนี้มุ่งวิเคราะห์แบบแผนการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระดับโรงเรียนของประเทศไทย โดยนำกรอบแนวคิดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมือง (civic education) มาใช้เป็นกรอบงานวิจัยหรือฐานคิดหลักในงานศึกษา
นี้เพื่อวิเคราะห์หาแบบแผนหลักตามกรอบงานของ Westheimer & Kahne (2004: 237-269) ตลอดจนบริบทที่เอื้อต่อการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในญี่ปุ่นด้วย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นงานศึกษาเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเอกสาร (documentary research) เป็นวิธีหลักในการศึกษา สืบเคราะห์จากแหล่งข้อมูลที่เป็นหนังสือ บทความวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงความคิดเห็นของนักวิชาการญี่ปุ่นที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และนำเสนอผลการศึกษาที่ได้มาในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis)

ผลการวิจัย

1. ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ว่าด้วยการจัดการศึกษาของญี่ปุ่น

หากพิจารณาแบบแผนของพัฒนาการด้านการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองของญี่ปุ่นนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในภาพรวมแล้ว สามารถจำแนกช่วงเวลาสำคัญออกเป็น 3 ช่วง (Delgado-Algarra, 2016: 63-84; McCullough, 2008: 22-25) โดยแบ่งตามรูปแบบและจุดเน้นของการจัดการศึกษาในแต่ละช่วง ได้แก่ ยุคแรกเป็นการ

จัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองในยุคเอโดะ (1603-1867) โดยรากฐานระบบการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในช่วงนี้คือ แนวความคิดขงจื้อ (Confucianism) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการหล่อหลอมอุดมการณ์และวางรากฐานค่านิยมทางสังคมให้กับญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดบูชิโด (Bushido) หรือวิถีแห่งซามูไร ในยุคเอโดะ (1603-1945) ที่กลุ่มชนชั้นนำ โชกุน ซามูไร ของญี่ปุ่นได้พัฒนาขึ้นมาจากรากฐานแนวคิดขงจื้อเพื่อนำไปใช้อบรมสั่งสอนคนในหมู่ชนชั้นนำและซามูไรด้วยกันก่อนในช่วงแรกตามโรงเรียนของชนชั้นซามูไรในแคว้นต่างๆ (Hanko) จากนั้นจึงได้มีการเผยแพร่แนวความคิดดังกล่าวสอนตามโรงเรียนวัดหรือโรงเรียนในศาลเจ้า (Terakoya) ทั่วญี่ปุ่น โดยระบบการเรียนการสอนในโรงเรียนศาลเจ้าเหล่านี้เป็นเสมือนสถาบันตัวแทนของแนวความคิดขงจื้อ (Confucian Academy) ที่มุ่งเน้นถ่ายทอดแก่นสาระสำคัญของปรัชญาขงจื้อแบบสมบูรณ์ให้กับกลุ่มซามูไรและนักเรียนในยุคแรก (Delgado-Algarra, 2016: 65) ซึ่งเน้นไปในเรื่องของความยุติธรรม ความมีเกียรติ ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี ความบริสุทธิ์ ความเสียสละ รวมถึงความสามารถในการควบคุมตนเองด้วย อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากแนวคิดบูชิโดแล้ว การสอนในโรงเรียนสำหรับกลุ่มซามูไรหรือโรงเรียนฮัน (Hanko) และโรงเรียนในศาลเจ้า (Terakoya) เหล่านี้ ยังมีการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่เน้นเรื่องชาตินิยมสุดโต่ง ภูมิศาสตร์ วรรณกรรม และศิลปะการต่อสู้ทางการทหารด้วย

ยุคที่สองเป็นการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในยุคชาตินิยม (1868-1945) ซึ่งเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยในยุคเมจิ (Meiji Restoration) กระทั่งถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง โดยในยุคนี้ระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานของญี่ปุ่น (compulsory education) ได้ก่อตัวขึ้นอย่างเป็นทางการ นักวิชาการญี่ปุ่นหลายคนมองว่าประเทศญี่ปุ่นเริ่มมีระบบการศึกษาที่ทันสมัยเกิดขึ้นในยุคนี้ ตั้งแต่ปี 1872 เป็นต้นมา ผ่านการประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยระบบการศึกษา (Law of the Educational System) (Delgado-Algarra, 2016: 63-64, 72) ที่ได้เริ่มนำเอาตัวแบบหรือแนวทางการจัดการศึกษาแบบตะวันตกมาปรับใช้กับการจัดการศึกษาตามหลักขงจื้อของญี่ปุ่นในช่วงเวลานั้น ตลอดจนได้ริเริ่มพัฒนาระบบการเรียนการสอนรายวิชาคุณธรรม (moral education หรือ Shushin) ขึ้นมาใช้สอนให้กับเด็กนักเรียนในระดับประถมศึกษาทั่วประเทศญี่ปุ่นด้วย อย่างไรก็ตาม ในยุคเมจินี้เป็นการปฏิรูประบอบการปกครองครั้งใหญ่ของญี่ปุ่นจากระบอบโชกุน (Shogunate) เดิมมาสู่การปกครองภายใต้องค์จักรพรรดิอย่างสมบูรณ์ (Emperor) และเป็นช่วงที่ญี่ปุ่นทำสงครามหลายครั้ง ดังนั้น การจัดการศึกษาในยุคนี้จึงมีความเป็นชาตินิยมสูง จุดเน้นสำคัญของการจัดการศึกษาในยุคนี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างพลเมืองให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ รวมถึงสร้างความเลื่อมใสศรัทธาและความจงรักภักดีของพลเมือง

ต้องค้ำจักรพรรดิ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นระบบการศึกษาแบบมุ่งสร้างพลเมืองที่จะสามารถเป็นกองกำลังสำคัญเพื่อปกป้องชาติและสถาบันจักรพรรดิได้ในขณะนั้น (McCullough, 2008: 23) เพราะการเรียนการสอนในโรงเรียนนอกจากเนื้อหาสาระทางวิชาการแล้วยังมีการเรียนการสอนรายวิชาทหารด้วย เพื่อพัฒนาให้นักเรียนได้เรียนรู้ศิลปะการต่อสู้ทางทหารอย่างจริงจัง ดังนั้น ระบบการศึกษาในยุคเมจิจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งของรัฐบาลทหารที่พยายามทำให้ชาติและองค์จักรพรรดิมีความศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนควรให้ความรักดี ปกป้อง ศรัทธาอย่างไม่มีเงื่อนไข (Delgado-Algarra, 2016:71) นอกจากนี้ยังมีการออก “พระบรมราชโองการขององค์จักรพรรดิว่าด้วยการศึกษา (Imperial Edict of Education)” ในปี 1890 ขึ้นด้วย เพื่อให้รัฐบาลใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาของชาติที่มีความเป็นอนุรักษนิยมและชาตินิยมสูง ซึ่งกำหนดให้ทุกโรงเรียนในญี่ปุ่นจะต้องติดพระบรมราชโองการว่าด้วยการศึกษาขององค์จักรพรรดินี้และให้นักเรียนอ่าน/ท่องก่อนที่จะทำการเรียนการสอนทั้งในโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น

ส่วนยุคที่สามเป็นยุคปฏิรูปหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (Post-1945) ซึ่งเป็นช่วงที่ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นพัฒนาให้มีความเป็นประชาธิปไตยและมีความเป็นปัจเจกมากยิ่งขึ้น (individualism) เรียกได้ว่าเป็นเสมือน “ยุคใหม่” แห่งการปฏิรูปการศึกษาของญี่ปุ่น ก้าวได้ (the new education) (Ikeno, 2005: 93-95; Otsu, 2002: 146-150) เนื่องจากมีวิธีการและจุดเน้นของการปฏิรูปการศึกษาที่ต่างจากอดีตอย่างสุดโต่ง เพราะมีการลดทอนอำนาจกลุ่มเครือข่ายนายทุนใหญ่ที่ผูกขาดธุรกิจของญี่ปุ่นมาอย่างยาวนานตั้งแต่ช่วงก่อนสงครามโลก (Zaibutsu) ทำการยกเลิกพระบรมราชโองการว่าด้วยการศึกษา ในปี 1948 ยกเลิกการเรียนการสอนรายวิชาทหาร พิธีเคารพบูชาความศักดิ์สิทธิ์ขององค์จักรพรรดิในโรงเรียน รวมถึงยกเลิกแนวทางการจัดการศึกษาที่มีความเป็นชาตินิยมที่มีแต่เดิมทั้งไปทั้งหมด (Aspinall, 2010: 200-201; Delgado-Algarra, 2016: 76-77) การปฏิรูปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้ เน้นไปที่การพัฒนาระบบการศึกษาให้ทันสมัยเพื่อสร้างเสริมประชาธิปไตย เสรีภาพ และสังคมที่สงบสุขเรียบร้อยให้เกิดขึ้นในญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ กฎหมายว่าด้วยการศึกษา (the Basic Act on Education) และกฎหมายการจัดการศึกษาระดับโรงเรียน (School Education Law) ในปี 1947 ส่งผลให้ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นมีความทันสมัยมากขึ้น มีระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน (compulsory education) แบบ 6+3 ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน รวมไปถึงให้การรับรองสิทธิเสรีภาพในทางวิชาการ สิทธิในการได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างเสมอภาค ซึ่งกฎหมายเหล่านี้มีผลอย่างมากต่อการวางรากฐานและขับเคลื่อนแผนปฏิรูปการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองของญี่ปุ่น ภายใต้หลักประชาธิปไตยในช่วงหลังสงครามโลก

ครั้งที่สองให้ประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม (McCullough, 2008: 23-25 Otsu, 2002: 147; Delgado-Algarra, 2016: 76-79; Nakayasu, 2016: 135)

นอกจากนี้ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันยังสามารถจำแนกแบบแผนการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาพลเมืองได้เป็น 3 ยุคหลักๆ ตามจุดเน้นทางการศึกษาแต่ละยุค (Ikeno, 2005: 93-98) ได้แก่ 1) การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองแบบมุ่งเน้นเสริมสร้างประสบการณ์ให้กับผู้เรียนเป็นหลัก (experience-oriented education) ในช่วงระหว่างปี 1947-1955 โดยการจัดการศึกษาในโรงเรียนช่วงนี้ มุ่งจัดกิจกรรมรูปแบบต่างๆ เพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้การเป็นพลเมือง (how to be citizen) ผ่านประสบการณ์จริง (experiential investigation) ในโรงเรียน 2) การจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองโดยมีจุดเน้นเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเป็นพลเมืองให้กับนักเรียน (knowledge-oriented education) ระหว่างปี 1955-1985 ผ่านการเรียนการสอนในรายวิชาสังคมศึกษา (Social Studies หรือ shakai) ที่ได้มีการพัฒนาองค์ความรู้และความสมบูรณ์ของเนื้อหาที่ครอบคลุมประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการเป็นพลเมืองอย่างลึกซึ้ง และ 3) การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองโดยมีจุดเน้นที่ความสามารถของผู้เรียน (ability-oriented education) นับตั้งแต่ปี 1985-ปัจจุบัน โดยรายวิชาสังคมศึกษา (Social Studies) ได้รับการพัฒนาความสมบูรณ์ของเนื้อหาวิชาและมีการเรียนการสอนเชิงบูรณาการให้นักเรียนสามารถนำไปปรับใช้เพื่อคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจแก้ไขปัญหาสังคมและพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ด้วยตนเองได้อย่างอิสระ ผ่านกิจกรรมนอกโรงเรียนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ (Otsu, 2002: 146; Cogan & Otsu, 2005: 37-38; McCullough, 2008: 25-26)

2. นโยบายการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองของรัฐ

ในช่วงปี 1970 กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดคุณลักษณะพื้นฐานของความเป็นพลเมือง (Kohmin: citizenship) ไว้ในเป้าหมายการพัฒนาผู้เรียนว่าจะต้องประกอบไปด้วยคุณลักษณะสำคัญ 5 ประการ (Otsu, 2002: 156) ได้แก่ 1) จะต้องเป็นบุคคลที่มีความตระหนักต่อบทบาทและความรับผิดชอบของตนเองในฐานะพลเมืองของประเทศ บนพื้นฐานหลักการที่ว่าอำนาจอิสระสูงสุดในการปกครองประเทศเป็นของประชาชนชาวญี่ปุ่น (sovereignty of the people) 2) เป็นบุคคลที่มีความตระหนักต่อบทบาทและความรับผิดชอบของตนเองในฐานะที่จะเป็นกลุ่มคนที่ต้องตัดสินใจเพื่อกำหนดอนาคตของสังคมและประเทศชาติ รวมถึงมีความมุ่งมั่นในการทำงานเพื่อพัฒนาสังคมหรือชุมชนของตนเองด้วย 3) เป็นบุคคลที่มีความตระหนักรู้รอบรู้ และมีความสามารถในการเรียนรู้ตลอดเวลา/ตลอด

ชีวิตเพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศบนพื้นฐานของความตระหนักต่อหลักการในข้อ 1 และ 2 ข้างต้น 4) เป็นบุคคลที่ตระหนักรู้อย่างลึกซึ้งต่อคุณค่าและแนวคิดด้วยคามมีอิสรภาพ สิทธิมนุษยชน หน้าที่ของตนเองที่มีต่อสังคมและความรับผิดชอบต่อสาธารณะ และ 5) มีความสามารถในการใช้ชีวิตหรือดำเนินการได้อย่างอิสระ (independent action) เพื่อใช้สิทธิของตนเองในด้านต่างๆ หรือแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมบนพื้นฐานของความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการทั้งหมดข้างต้น จะเห็นได้ว่า หลังจากการปฏิรูประบบการศึกษานับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน กระบวนการจัดการเรียนการสอนในระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองของญี่ปุ่นให้ความสำคัญอย่างมากต่อการสร้างผู้เรียนให้มีคุณลักษณะพื้นฐานของการเป็นพลเมืองที่ดีตามวิถีประชาธิปไตย ที่มุ่งเน้นเกี่ยวกับเรื่องหน้าที่และความรับผิดชอบของนักเรียนต่อชุมชนและสังคมอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ นโยบายทางการศึกษาเพื่อพัฒนานักเรียนตามหลักสูตรการศึกษาของญี่ปุ่นในปัจจุบัน มีแนวทางในการจัดการเรียนการสอนตามหลักการที่เรียกว่า “Zest for Life (ikiru chikara)” (Nakayasu, 2016: 137-139; Otsu, 2002: 150-151) ซึ่งเริ่มปรับใช้ในหลักสูตรการศึกษาของญี่ปุ่นครั้งแรกในปี 1996 (MEXT, 2017: 32; Nakayasu, 2016: 137-139) โดยกลุ่มคณะกรรมการกลางด้านศึกษาของญี่ปุ่น (Central Education Council) มีผลทำให้การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรการศึกษา (Course of Study) ของญี่ปุ่นนับตั้งแต่ปี 1998-1999 เป็นต้นมาให้ความสำคัญอย่างมากต่อการจัดการศึกษาตามแนวคิด “Zest for Life” นี้ ตลอดจนนำมาสู่การปรับแก้กฎหมายการศึกษา (Basic Act on Education) ของญี่ปุ่นครั้งแรก ในปี 2006 ที่กำหนดให้การจัดการศึกษาในโรงเรียนของญี่ปุ่นจะต้องเป็นไปตามกรอบแนวคิด “Zest for Life” ซึ่งบรรจุเพิ่มเติมไว้มาตราที่ 1 และ 2 ของกฎหมายการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งที่ผ่านมาไม่เคยมีการแก้ไขกฎหมายฉบับนี้มาก่อนนับตั้งแต่ประกาศใช้ครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่สองในปี 1947 (Nakayasu, 2016: 138; MEXT, 2017: 5-6) สำหรับการจัดการศึกษาตามหลัก “Zest for Life” คือ การจัดการเรียนการสอนที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนใน 3 มิติหลัก (Kimura & Tatsuno, 2017: 2; Nakayasu, 2016: 138; Otsu, 2002: 150-151) ได้แก่ 1) เป็นระบบการศึกษาที่พัฒนาให้ผู้เรียนมีคุณภาพและความสามารถในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การคิดวิเคราะห์ การตัดสินใจ และการปฏิบัติได้อย่างอิสระ 2) มีจิตสำนึกของความเป็นมนุษย์หรือมีมนุษยธรรมสูง มีระเบียบวินัยในตนเอง ให้ความร่วมมือและอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสามัคคี มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ฯลฯ และ 3) พัฒนาให้ผู้เรียนมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงสมบูรณ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง Zest for Life (ikiru chikara) เป็นเสมือนเป้าหมาย

การพัฒนานักเรียนแบบองค์รวมครอบคลุมการพัฒนาอย่างสมดุลใน 3 ด้าน ตามวิถีดั้งเดิมของญี่ปุ่น (MEXT, 2019; Kimura & Tatsuno, 2017: 2) ได้แก่ ความรู้ทางวิชาการและความฉลาดทางปัญญา (solid academic prowess หรือชิ (知 - Chi) ในภาษาญี่ปุ่น) ความมีมนุษยธรรม (rich in humanity หรือโทคุ (徳 - Toku) ในภาษาญี่ปุ่น) และความมีสุขภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง (health strength หรือไท (体-Tai) ในภาษาญี่ปุ่น)

ดังนั้น หากย้อนพิจารณาถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองของญี่ปุ่นในภาพรวม จะเห็นได้ว่าในช่วงแรกๆ ของการปฏิรูประบบการศึกษาให้ทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองและช่วงที่เศรษฐกิจของญี่ปุ่นมีระดับการเติบโตอย่างรวดเร็วจนทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นหนึ่งในผู้นำเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของโลกในทศวรรษ 1970 นั้น จุดเน้นของระบบการศึกษาญี่ปุ่นในช่วงดังกล่าวมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาความรู้ความสามารถทางวิชาการให้กับนักเรียนเป็นหลัก (academic-oriented) เพื่อให้นักเรียนมีองค์ความรู้รอบด้านสำหรับนำไปใช้ขับเคลื่อนความเจริญทางเศรษฐกิจให้กับประเทศ ดังนั้น เนื้อหาหลักสูตรและนโยบายทางการศึกษาจึงมุ่งพัฒนาความเข้มข้นและคุณภาพทางวิชาการให้กับผู้เรียนเป็นหลัก กระทั่งในช่วงหลังสิ้นสุดยุคการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดดของญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา กระทรวงศึกษาธิการของญี่ปุ่น (MOE) ขณะนั้น ตระหนักว่าความสามารถด้านวิชาการของผู้เรียนเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ แต่เด็กนักเรียนจะต้องมีมนุษยธรรมและมีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรงด้วย (Nakayasu, 2016: 138)

3. หลักสูตรการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองในโรงเรียนญี่ปุ่น

ประเทศญี่ปุ่นมีการกำหนดเป้าหมายของการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองของประเทศ (aims of education) ไว้อย่างชัดเจน ในมาตราแรกของกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ (Basic Act on Education) ฉบับปรับปรุงแก้ไขล่าสุด 22 ธันวาคม ปี 2006 ระบุเอาไว้ว่า ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นมีเป้าหมายหลักเพื่อ “พัฒนาคุณลักษณะของปัจเจกชนอย่างเต็มรูปแบบ (individual character) เพื่อปลูกฝังให้ประชาชนมีความเข้มแข็งทั้งร่างกายและจิตใจ ตลอดจนได้รับความรู้ที่จำเป็นเพื่อที่ประชาชนจะได้นำไปใช้สร้างสังคมและชาติที่เป็นประชาธิปไตยอย่างสงบสุข (peaceful and democratic nation and society)”

จะเห็นได้ว่าเป้าหมายในการจัดการศึกษาของญี่ปุ่นดังกล่าว ถูกพัฒนาขึ้นมาตามกรอบของหลักการ “Zest for Life” คือ มุ่งพัฒนาผู้เรียนหลักๆ ในสามด้าน ได้แก่ ความรู้ความสามารถทางปัญญา ความมีมนุษยธรรม และความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย

อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายสุดท้ายของการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในญี่ปุ่น นอกจากจะมุ่งพัฒนาคุณลักษณะพื้นฐานของปัจเจกชนให้มีความรู้ ความสามารถในด้านต่างๆ อย่างเต็มที่แล้ว ความน่าสนใจอย่างหนึ่งตามเป้าหมายที่ระบุไว้ในกฎหมายการศึกษาของชาติฉบับนี้ก็คือ การเน้นพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความสามารถที่จำเป็นเพื่อนำไปสร้าง “สังคมและชาติที่เป็นประชาธิปไตยและสงบสุข (peaceful and democratic nation and society)” ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนในระดับหนึ่งว่าพลเมืองที่ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นผลิตขึ้นมา จะต้องทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการสร้างประเทศญี่ปุ่นให้เป็น “ชาติประชาธิปไตยและสงบสุข” ด้วยเหตุนี้ บทบาทของการจัดการศึกษาและกิจกรรมการเรียนรู้การสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง เช่น วิชาสภาพแวดล้อมการใช้ชีวิต คุณธรรมจริยธรรม สังคมศึกษา และคาบเรียนเชิงบูรณาการที่กระทรวงศึกษาฯ ได้ออกแบบมาจึงสำคัญมากต่อการขับเคลื่อนเป้าหมายดังกล่าว

นอกจากเป้าหมายทางการศึกษาของชาติ (aims of education) ข้างต้น รัฐบาลญี่ปุ่นยังได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองออกเป็น 5 ด้าน (MEXT, 2019d) ได้แก่ 1) เพื่อให้นักเรียนได้รับองค์ความรู้และเรียนรู้วัฒนธรรมที่หลากหลาย ปลุกฝังค่านิยมแห่งการแสวงหาความจริง การมีสติสัมปชัญญะและความตระหนักรู้ต่อหลักศีลธรรม รวมถึงการเสริมสร้างสุขภาพที่ดี 2) พัฒนาความสามารถด้านต่างๆ ของนักเรียน ปลุกฝังความคิดสร้างสรรค์ จิตวิญญาณแห่งเสรีภาพภายใต้การเคารพต่อคุณค่าของผู้อื่น รวมถึงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพของบุคคลหนึ่งๆ กับการดำเนินชีวิตประจำของคนเหล่านั้น และปลุกฝังค่านิยมที่เคารพให้เกียรติแก่การมุ่งมั่นตั้งใจทำงานอย่างหนัก (hard work) 3) ปลุกฝังค่านิยมการเคารพในเรื่องความยุติธรรม การมีความรับผิดชอบ ความเสมอภาคระหว่างชายหญิง การให้ความร่วมมือและเคารพต่อกันและกันระหว่างคนในสังคม รวมถึงค่านิยมของการมีส่วนร่วมอย่างกระฉับกระเฉงในการช่วยเหลือและพัฒนาสังคมอย่างมีจิตสาธารณะ (public spirit) 4) ปลุกฝังค่านิยมการเคารพต่อสิ่งมีชีวิต การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และความปรารถนาที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมหรือช่วยเหลือเพื่อคุ้มครองหรือรักษาสีงแวดล้อม และ 5) ปลุกฝังค่านิยมการเคารพต่อวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงาม ความรักต่อประเทศชาติและศาสนา รวมถึงการเคารพต่อประเทศอื่นๆ และความปรารถนาที่จะมีส่วนร่วมเข้าไปช่วยสร้างสังคมสันติภาพและการพัฒนาในด้านต่างๆ ในระดับประชาคมโลก โดยมุมมองของคณะกรรมการหลักสูตรการศึกษาของกระทรวงศึกษาฯ (MEXT) มองว่า ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นควรปลุกฝังให้พลเมืองชาวญี่ปุ่นได้รับการศึกษาบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของญี่ปุ่น เพื่อให้ผู้เรียนสามารถใช้ชีวิตในสังคมโลกได้ (MEXT, 2003: 11)

ในส่วนของหลักสูตรการเรียนการสอน (Course of Study) ระดับโรงเรียนของญี่ปุ่นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเป็นพลเมืองให้กับนักเรียนนั้น (civic education) ผู้เขียนแบ่งการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาพลเมืองในญี่ปุ่นออกเป็น 2 ระดับ หลักๆ ได้แก่ การเรียนการสอนเพื่อพัฒนาพลเมืองในระดับประถมศึกษา ซึ่งประกอบไปด้วย 4 วิชาหลัก และ 1 กิจกรรมเสริมพิเศษ (Nakayasu, 2016: 141-142; Otsu, 2002: 150 & 2008: 80; McCullough, 2008: 26-27) ได้แก่ วิชาสภาพแวดล้อมในการใช้ชีวิต (Living Environment) วิชาสังคมศึกษา (Social Studies) วิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education) และคาบเรียนเชิงบูรณาการ (Period of Integrated Studies) และกิจกรรมเสริมพิเศษอื่นๆ ที่จัดขึ้นภายในโรงเรียน (Special Activities) โดยเป้าหมายการเรียนการสอนแต่ละวิชามีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วิชาสังคมศึกษา (Social Studies) ในระดับประถมศึกษา มีเป้าหมายในการจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ชีวิตในสังคม สร้างเสริมความเข้าใจและความรักต่อประวัติศาสตร์และชาติ ปลุกฝังความรู้ที่จำเป็นเกี่ยวกับการเป็นพลเมืองเพื่อสร้างรัฐและสังคมที่สงบเรียบร้อยและมีความเป็นประชาธิปไตยในระดับนานาชาติ (MEXT: 2019c)

วิชาสภาพแวดล้อมในการใช้ชีวิต (Living Environment) เป็นวิชาที่บูรณาการเอาเนื้อหาสาระของวิชาสังคมศึกษาและวิทยาศาสตร์มาประยุกต์รวมกันเพื่อให้ นักเรียนได้เข้าใจทั้งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมและธรรมชาติโดยรอบผ่านกิจกรรมการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการ (Nakayasu, 2017: 143) ซึ่งเป้าหมายรายวิชาในภาพรวมมีเป้าหมายของการจัดการเรียนการสอนเพื่อช่วยให้นักเรียนเกิดความสนใจใคร่รู้เกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนนักเรียนด้วยกัน และความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียน ผู้คน สังคม และธรรมชาติ ผ่านการจัดกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมและเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริงทั้งในและนอกห้องเรียน นอกจากนี้ยังมีเป้าหมายเพื่อให้นักเรียนได้ตระหนักต่อการใช้ชีวิตของตนเองในสังคม และเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิตและพัฒนาความคิดเพื่อการเรียนและการใช้ชีวิตอย่างอิสระ (MEXT, 2019f)

วิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education) ครอบคลุมเป้าหมาย 6 ด้าน (McCullough, 2008: 26-27; Otsu, 2008: 82) ได้แก่ 1) เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความดีงามของชีวิต และธรรมชาติ 2) เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนมีความตระหนักต่อการสืบสานและพัฒนาวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม รวมถึงสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ๆ ที่ตระหนักต่อความเป็นปัจเจกบุคคล 3) เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนตระหนักต่อการสร้างและพัฒนาสังคมและรัฐที่เป็นประชาธิปไตย 4) เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนมีความ

ตระหนักหรือมีส่วนช่วยสร้างสังคมโลกที่สงบสุข 5) เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนกลายเป็นสมาชิกในสังคมชาวญี่ปุ่นที่สามารถคิด ใช้ชีวิต ตัดสินใจได้อย่างอิสระ (independent decision) และมีความรับผิดชอบต่อพฤติกรรมหรือการตัดสินใจของตนเอง และ 6) เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกแห่งคุณธรรมจริยธรรมและคุณงามความดีต่างๆ (sense of morality)

คาบเรียนเชิงบูรณาการ (Period of Integrated Study) มีเป้าหมายเพื่อเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ฝึกคิดด้วยวิธีการของตนเองผ่านการเรียนรู้เชิงบูรณาการข้ามศาสตร์และการฝึกตั้งคำถาม ปลูกฝังความรู้ ทักษะ ความสามารถที่จำเป็นสำหรับนำไปใช้ในการเรียนรู้ คติวิเคราะห์ และแสวงหาคำตอบด้วยตนเอง เพื่อให้นักเรียนตัดสินใจได้อย่างมั่นใจและนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่ตักว่า เสริมสร้างให้นักเรียนมีนิสัยแห่งการเรียนรู้และรู้จักคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล ปลูกฝังให้นักเรียนมีความรับผิดชอบต่อการแก้ไขปัญหาและกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแสวงหาคำตอบอย่างมั่นใจ สร้างสรรค์ และร่วมไม้ร่วมมือกัน (MEXT, 2019e) ความโดดเด่นของคาบเรียนเชิงบูรณาการนี้ อยู่ที่การเรียนการสอนแบบไม่มีตำราเรียน (textbook) รวมถึงยังให้อิสระแก่โรงเรียนที่สามารถออกแบบหลักสูตรการเรียนในรายวิชานี้ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนโดยรอบโรงเรียนด้วย ตลอดจนกรอบหลักสูตรของรายวิชานี้ (Course of Study) มุ่งเน้นให้โรงเรียนจัดการเรียนการสอนโดยใช้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (learner-centered approach) ผ่านการบูรณาการองค์ความรู้ด้านต่างๆ (multidisciplinary) ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยี การจัดการสิ่งแวดล้อม สวัสดิการสังคม หรือความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจและสังคมโลก (Cogan & Otsu, 2005: 37)

กิจกรรมพิเศษต่างๆ (Special Activities) เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นภายในโรงเรียนเพื่อฝึกฝน เปิดโอกาสให้นักเรียนได้มีประสบการณ์เรียนรู้การเป็นพลเมืองผ่านกิจกรรมที่จัดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมภายในโรงเรียน โดยเป้าหมายหลักของหลักสูตรกิจกรรมพิเศษ (Special Activities) ครอบคลุมวัตถุประสงค์ 5 ด้านหลัก (Otsu, 2008: 83) ได้แก่ 1) ส่งเสริมให้นักเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ต้องทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างเหมาะสม 2) ช่วยให้นักเรียนได้พัฒนาตนเอง (individuality) อย่างสมดุลระหว่างร่างกายและจิตใจ 3) ช่วยให้นักเรียนได้พัฒนาทักษะทางสังคม ในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของกลุ่มและสังคม 4) ช่วยให้นักเรียนได้พัฒนาทัศนคติ มุมมอง หรือความคิดของตนเองได้อย่างอิสระและเป็นรูปธรรม และ 5) ช่วยให้นักเรียนตระหนักต่อวิถีการดำเนินชีวิตในฐานะมนุษย์คนหนึ่งและปลูกฝังทักษะในการตระหนักต่อชีวิตของผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาตามเป้าหมายการจัดการเรียนสอนในภาพรวมของแต่ละรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมือง (civic education)

ข้างต้นแล้ว จุดเน้นของแต่ละรายวิชาสามารถสะท้อนให้เห็นคุณลักษณะของพลเมืองที่ระบบการศึกษาญี่ปุ่นต้องการผลิตออกมาได้เป็นอย่างดี ซึ่งหากพิจารณาการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระดับประถมศึกษาแล้ว สามารถจำแนกคุณลักษณะของพลเมืองอันเป็นผลผลิต (output) จากระบบนี้ได้เป็น 4 คุณลักษณะหลักได้แก่ 1) พลเมืองที่มีความรักต่อชาติ วัฒนธรรมอันดีงามของตนเอง และสังคมที่เป็นประชาธิปไตยอย่างสงบสุข (conservatism) (เป้าหมายวิชาสังคมศึกษา) 2) เข้าใจการมีตัวตนหรือการดำรงอยู่ของตนเองว่าจะต้องตระหนักต่อความรับผิดชอบของตนอยู่ตลอดเวลา และต้องใช้ชีวิตอย่างมีมนุษยธรรม (humanitarian) (เป้าหมายวิชาคุณธรรมจริยธรรม) 3) เป็นบุคคลที่ให้การเคารพ ให้เกียรติ หรือมีสัมพันธภาพที่ดีต่อผู้อื่น ชุมชน สังคม และธรรมชาติ (public awareness and appreciation) (เป้าหมายของวิชาสภาพแวดล้อมการใช้ชีวิต) และ 4) มีทักษะของการคิดวิเคราะห์ แสวงหาคำตอบหรือตัดสินใจแก้ไขปัญหาด้วยความสามารถของตนเอง และสามารถทำงานร่วมกันกับผู้อื่นได้ทั้งในระดับกลุ่ม ชุมชน และสังคม (collectivism) (เป้าหมายของคาบเรียนเชิงบูรณาการและกิจกรรมพิเศษอื่นๆ) สำหรับการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของญี่ปุ่นจะมีรายวิชาที่เกี่ยวข้องทั้งหมดหลักๆ 3 วิชา ได้แก่ วิชาสังคมศึกษา (Social Studies) วิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education) และคาบเรียนเชิงบูรณาการ (Period of Integrated Studies) เพิ่มเติมนอกกิจกรรมพิเศษอื่นๆ (Special Activities) โดยไม่มีการสอนวิชาสภาพแวดล้อมการใช้ชีวิต โดยเนื้อหาในส่วนของวิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education) คาบเรียนเชิงบูรณาการ (Period of Integrated Studies) รวมถึงกิจกรรมพิเศษอื่นๆ (Special Activities) ที่จัดขึ้นภายในโรงเรียน ในภาพรวมแล้วมีเป้าหมายเชิงหลักการโดยทั่วไปเหมือนกันกับการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา เพียงแต่วิชาสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นนี้ แบ่งออกเป็นสาระการเรียนรู้หลัก 3 สาระการเรียนรู้ ได้แก่ สาระภูมิศาสตร์ (geography) สาระประวัติศาสตร์ (history) และสาระพลเมือง (civics) (Otsu, 2002: 150 & 2008: 82)

ส่วนการจัดการเรียนการสอนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีทางเลือกให้นักเรียนได้ตัดสินใจศึกษาในรายวิชาที่ตนเองสนใจได้อย่างอิสระ เน้นการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนเฉพาะทางมากขึ้น (specialized subjects) โดยโครงสร้างหลักสูตรการเรียนการสอนของแต่ละโรงเรียนก็จะมีแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับแนวทางการจัดการเรียนการสอนและประเภทของโรงเรียนด้วย อย่างไรก็ตาม แม้นักเรียนจะสามารถเลือกเรียนในรายวิชาที่สนใจได้ แต่โครงสร้างหลักสูตรกำหนดให้นักเรียนต้องศึกษาในรายวิชาบังคับที่กำหนดไว้ในหลักสูตรการศึกษาแกนกลาง และต้องได้รับหน่วยกิตสะสมขั้นต่ำจำนวน 74

หน่วยกิตขึ้นไปเพื่อสำเร็จการศึกษา (Nakayasu, 2016: 142) หรืออาจมากกว่านั้นก็ได้ หากนักเรียนสนใจเรียนในรายวิชาอื่นๆ เพิ่มเติมเป็นพิเศษ ซึ่งในส่วนของวิชาสังคมศึกษา ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายนั้น ได้มีการแยกวิชาออกมาเป็นวิชาพลเมือง (Civics) โดยเฉพาะ ซึ่งในตัวรายวิชาประกอบด้วยสาระการเรียนรู้หลัก 3 สาระ แต่บังคับให้นักเรียน เลือกเรียนได้ 1 วิชา จากทั้งหมด 3 วิชา ได้แก่ วิชาสังคมร่วมสมัย (Modern Social Studies) วิชาคุณธรรมจริยธรรม (Ethics) และวิชาการเมืองและการคลัง (Politics and Finance) (Nakayasu, 2016: 142; Takaya, 2017: 131) สำหรับเป้าหมายของการจัดการ เรียนการสอนในรายวิชาพลเมือง (Civics) ในภาพรวม มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจ ให้กับนักเรียนอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับสังคมปัจจุบันในมิติต่างๆ ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอน ที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจประเด็นปัญหาและการแสดงความคิดเห็นของนักเรียนเกี่ยวกับการ พัฒนาหรือแก้ปัญหาสังคมอย่างยั่งยืน รวมถึงสร้างความเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่าแบบแผน การดำรงอยู่และการใช้ชีวิตของผู้คนดำเนินหรือถูกขับเคลื่อนไปอย่างไรในสังคมโลก ร่วมสมัย ซึ่งมีเนื้อหาวิชาที่ละเอียดและลึกซึ้งมากขึ้น (MEXT, 2019h)

กล่าวโดยสรุป การจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาพลเมืองตามหลักสูตรการ ศึกษาในโรงเรียนของญี่ปุ่นตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาตอนปลายสามารถ จำแนกเป็น 2 แบบแผน ได้แก่ แบบแผนการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมือง อย่างเข้มข้นและบูรณาการในหลักสูตรการศึกษาภาคบังคับ ประกอบด้วย 4 วิชาหลัก ได้แก่ วิชาสภาพแวดล้อมในการใช้ชีวิต (Living Environment) วิชาสังคมศึกษา (Social Studies) วิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education) และคาบเรียนเชิงบูรณาการ (Period of Integrated Study) รวมถึงกิจกรรมพิเศษอื่นๆ ที่จัดขึ้นภายในโรงเรียน (Special Activities) และการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองแบบปัจเจกที่เน้นความสนใจเฉพาะ ทางในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ที่ประกอบด้วยการเรียนการสอนในวิชาพลเมือง (Civics) เป็นหลักบูรณาการร่วมกับกิจกรรมพิเศษอื่นๆ ของโรงเรียน (Special Activities) ซึ่งกลไกการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในโรงเรียนของญี่ปุ่นทั้งสองแบบแผนนั้น ผู้เขียนได้สรุปและนำเสนอไว้ดังรายละเอียดปรากฏในตารางด้านล่าง

ตารางที่ 1 สรุปการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองในโรงเรียนของญี่ปุ่น

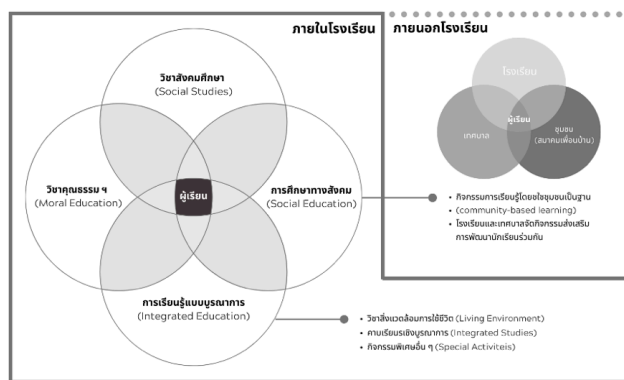
ชั้น	การศึกษาภาคบังคับ (Compulsory Education)											
	ประถมศึกษา						มัธยมศึกษาตอนต้น					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
วิชาเพื่อพัฒนาความเป็น	วิชาการใช้ชีวิต (Living Envi.)									วิชาพลเมือง (Civics)		
			วิชาสังคมศึกษา (Social Studies)						- สังคมร่วมสมัย - คุณธรรมจริยธรรม - การเมืองและการคลัง			
			คาบเรียนเชิงบูรณาการ (Period of Integrated Study)									
	วิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education)											
	กิจกรรมพิเศษอื่นๆ (Special Activities)											

ปรับปรุงโดยผู้เขียน จาก MEXT (2017: 36-37), Otsu (2002: 150), Morris & Cogan & Liu (2002: 322-323)

อภิปรายผลการวิจัย

หากย้อนพิจารณาเป้าหมายการพัฒนาพลเมืองในระบบการศึกษาที่รัฐได้กำหนดขึ้น ประกอบกับคุณภาพประชากร หรือ “พลเมืองที่ระบบการศึกษาของญี่ปุ่นผลิตขึ้นมา” แล้ว จะเห็นได้ว่า ญี่ปุ่นถือเป็นอีกหนึ่งรัฐที่ประสบความสำเร็จในการสร้างพลเมืองในแบบที่ตนเองต้องการมากพอสมควร ดังนั้น คำถามสำคัญจึงไม่ได้อยู่ที่ว่า “ความเป็นพลเมืองในแบบของญี่ปุ่นนั้นดีหรือไม่ดี” เพราะหากเราพิจารณาด้วยกรอบอุดมการณ์หนึ่งๆ เราอาจจะพบว่าพลเมืองในแบบญี่ปุ่นดี แต่หากเรานำกรอบอุดมการณ์หรือแนวความคิดอย่างอื่นมาวิเคราะห์อาจจะพบว่าความเป็นพลเมืองในแบบญี่ปุ่นผลิตขึ้นมาอาจยังไม่ดีมากพอก็ได้ เพราะฉะนั้น คำถามสำคัญที่ควรได้รับความสนใจมากกว่าก็คือ “ทำไมหรือเพราะเหตุใดระบบการศึกษาของญี่ปุ่นจึงประสบความสำเร็จในการผลิตหรือพัฒนาพลเมืองในแบบที่ตนเองต้องการ” ต่างหาก ซึ่งจากการศึกษาของผู้เขียนพบว่า บริบทที่เอื้อต่อการสร้างพลเมืองให้ประสบความสำเร็จได้ภายในระบบการศึกษาของญี่ปุ่น ประกอบด้วยโครงสร้างหรือรูปแบบการจัดการศึกษาหลักๆ 4 มิติ ได้แก่ 1) มิติด้านการพัฒนางานและความรู้และสร้างความเข้าใจให้กับผู้เรียนเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองผ่านการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาสังคมศึกษา (Social Studies) ซึ่งจัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษา (เกรด 3) จนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย 2) มิติด้านการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนในวิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education) ซึ่งจัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษา (เกรด 1) จนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเช่นกัน 3) มิติด้านการพัฒนา

ทักษะ เสริมสร้างประสบการณ์ด้านความเป็นพลเมืองแบบบูรณาการ (Integrated Education) ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนการสอนรายวิชาสภาพแวดล้อมในการใช้ชีวิต (Living Environment) จัดการเรียนการสอนเฉพาะที่หล่อหลอมนักเรียนตั้งแต่เริ่มแรกเข้า ในหน่วยการผลิตระดับประถมศึกษาตอนต้นเฉพาะเกรด 1-2 เท่านั้น รวมถึงมีกิจกรรมใน คาบเรียนเชิงบูรณาการ (Integrated Study) และกิจกรรมพิเศษอื่นๆ ที่จัดขึ้นในและนอก โรงเรียน (Special Activities) และ 4) การศึกษาทางสังคม (Social Education) หรือการ ศึกษาโดยใช้ชุมชนและสังคมเป็นฐานในการเรียนรู้และพัฒนานักเรียนผ่านความร่วมมือ ระหว่างโรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สมาคมเพื่อนบ้าน (Neighborhood Association) และองค์กรชุมชนที่มีอยู่ในท้องถิ่นโดยรอบสถานศึกษา ดังนั้น กระบวนการ พัฒนาความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาของญี่ปุ่นภายใต้ 4 มิติดังกล่าว จึงสามารถแบ่ง เป็นกระบวนการหล่อหลอมที่เกิดขึ้นผ่านการจัดการเรียนการสอนทั้งภายในและภายนอก สถานการศึกษา ดังรายละเอียดปรากฏในภาพด้านล่าง

ภาพที่ 1 บริบทด้านกระบวนการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองให้กับนักเรียน

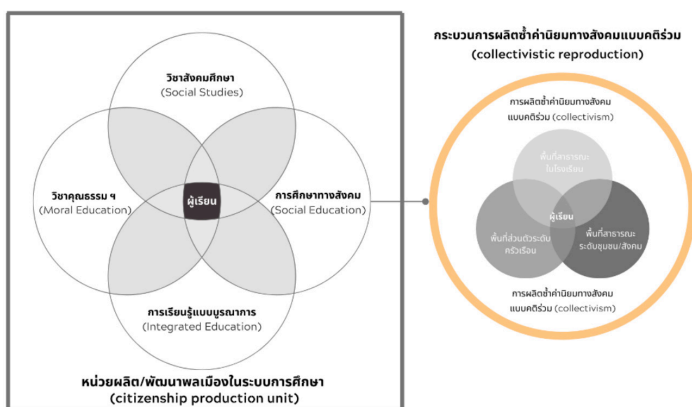
ความเป็นพลเมือง (citizenship) หรือผลผลิตที่ได้จากโครงสร้างการจัดการศึกษาในรูปแบบดังกล่าว ทำให้ผู้เรียนในระดับประถมและมัธยมศึกษาของญี่ปุ่นมีความตระหนักต่อบทบาทของตนเองที่มีต่อชุมชนและสังคมอย่างมาก ตลอดจนเป็นการปลูกฝังทักษะการทำงานร่วมกันระหว่างผู้เรียนและชุมชนไปในตัวด้วย ซึ่งมีนักวิชาการหลายคนได้อธิบายแบบแผนการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองของญี่ปุ่นในลักษณะโครงสร้างดังกล่าวว่า เป็นการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองโดยใช้กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เป็นฐาน (activity-oriented approach) (Grammes, 2012: 163; Ikeno, 2005; Otsu, 2002: 146; Cogan & Otsu, 2005: 37-38; McCullough, 2008:

25-26) การจัดการศึกษาดังกล่าวประกอบด้วยกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้หลักๆ 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) กิจกรรมส่งเสริมการพัฒนาความเป็นพลเมืองภายในโรงเรียน เช่น กิจกรรมสภานักเรียน กิจกรรมการจัดการแข่งขันกีฬา กิจกรรมในคาบเรียนเชิงบูรณาการ กิจกรรมของชมรมนักเรียนด้านต่างๆ เป็นต้น และ 2) กิจกรรมส่งเสริมการพัฒนาความเป็นพลเมืองนอกโรงเรียน เพื่อพัฒนาทักษะและความสามารถของผู้เรียนให้มีความตระหนักรู้ต่อบทบาทและความรับผิดชอบของตนเองต่อสังคม ตลอดจนเพื่อพัฒนานักเรียนให้มีความสามารถในการตัดสินใจและแก้ไขปัญหาได้อย่างมีมนุษยธรรม ในการจัดการศึกษาตามแนวทางนี้ หน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญอย่างมาก คือ เทศบาลและสมาคมเพื่อนบ้าน (Neighborhood Association) ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการทำงานร่วมกับโรงเรียน เพื่อให้นักเรียนของโรงเรียนต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่ ได้มาเรียนรู้การพัฒนาชุมชน จัดกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ นำนักเรียนไปเสริมสร้างประสบการณ์ผ่านกิจกรรมให้บริการแก่ชุมชนในงานสำคัญทางประเพณีหรือประวัติศาสตร์ (community service learning) การจัดการสิ่งแวดล้อม ชุมชน รวมถึงดำเนินกิจกรรมอาสาสมัครรูปแบบต่างๆ ร่วมกันกับชาวบ้านในชุมชนโดยมีสมาคมเพื่อนบ้าน (Neighborhood Association) ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหลัก (Hosak, 2011: 190-120; McCullough, 2008: 29) ไม่เพียงแต่การจัดกิจกรรมด้านงานพัฒนาและสาธารณประโยชน์ร่วมกันระหว่างสมาคมเพื่อนบ้าน เทศบาล และโรงเรียนเท่านั้น ยังรวมไปถึงกิจกรรมที่จัดขึ้นร่วมกันระหว่างชมรมกีฬา ชมรมพัฒนาทักษะอาชีพ หรือชมรมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้เข้ามาร่วมเรียนรู้และพัฒนาคุณลักษณะของตนเองผ่านกิจกรรมที่จัดร่วมกันกับโรงเรียนด้วย

นอกเหนือจากกระบวนการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาของญี่ปุ่นแล้ว ยังมีปัจจัยหรือบริบทสำคัญอีกหนึ่งด้าน (contributing factor) ที่มีอิทธิพลเกื้อหนุนอย่างมากต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองของนักเรียนญี่ปุ่นให้ประสบความสำเร็จ นั่นคือ “ค่านิยมทางสังคมแบบคิตัวรวม (collectivism)” ซึ่งค่านิยมทางสังคมหรือวัฒนธรรมแบบคิตัวรวม (collectivistic culture) นี้ มุ่งเน้นผลประโยชน์ของกลุ่มหรือสังคมหนึ่งๆ มากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว ไม่นิยมความแตกต่างอย่างสุดโต่ง ระบบการศึกษาในสังคมที่เน้นวัฒนธรรมแบบคิตัวรวม (collectivist society) นี้ มุ่งเน้นการจัดการเรียนการสอนและปลูกฝังให้ผู้เรียนได้ฝึกประสบการณ์และนำความรู้หรือทักษะที่เกี่ยวข้องไปใช้ประโยชน์ในการทำงานของกลุ่มและพัฒนาชุมชนหรือสังคมเป็นหลัก (community benefits) (Berger, 2011) ต่างจากระบบการศึกษาในสังคมที่เน้นวัฒนธรรมแบบปัจเจกนิยม (individualist society) ที่เน้นจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้ความสามารถและเติมเต็มความต้องการส่วนบุคคลเป็นหลัก (personal development and self-esteem)

ซึ่งหากพิจารณาบริบทและแบบแผนการจัดการศึกษาของญี่ปุ่นดังที่ได้นำเสนอไปข้างต้น ก็พบว่า การศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองของญี่ปุ่น แม้จะให้ความสำคัญกับการพัฒนาระดับปัจเจกบุคคล (individual discipline) อยู่ แต่ก็มุ่งเน้นการหล่อหลอมเพื่อให้ผู้เรียนตระหนักต่อความรับผิดชอบของตนเองต่อสังคมและตระหนักต่อความสำคัญของการดำรงไว้ซึ่งค่านิยมแบบคิตัวรวมระหว่างสมาชิกในสังคมญี่ปุ่น (Japanese collectivism) (Azuma, 1998: 291-307; Hirata, 2008: 878-884) อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของค่านิยมทางสังคมญี่ปุ่นแบบคิตัวรวมดังกล่าวนี้ มีผลต่อกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของความเป็นพลเมืองญี่ปุ่น (Japanese citizenship reproduction) เพราะหากเราพิจารณาถึงบริบทที่เอื้อต่อการพัฒนาพลเมืองในโรงเรียนทั้ง 4 ด้านดังที่ได้นำเสนอไปก่อนหน้านี้ ซึ่งเป็นเสมือนแหล่งผลิตพลเมืองในแบบที่รัฐต้องการ (citizenship production unit) แล้ว แม้ในหลายประเทศจะมีแบบแผนการจัดการศึกษาที่คล้ายคลึงกันอยู่บ้างแต่กลับไม่ประสบความสำเร็จในการผลิตพลเมืองในแบบที่ตนเองต้องการ เพราะไม่มีระบบกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็งมากพอ แต่ในกรณีของญี่ปุ่นถือว่ามีความเหมาะสมแบบคิตัวรวม (collectivism) ที่ได้ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาและฝังอยู่ในแบบแผนค่านิยมที่ได้ปฏิบัติร่วมกันมาอย่างยาวนาน (shared values and practices) จึงทำให้อี้อต่อการพัฒนาพลเมืองในระบบการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายที่รัฐกำหนดไว้ นั่น คือ สร้างเสริมความรู้ที่จำเป็นให้กับผู้เรียนสำหรับนำไปใช้สร้างสังคมที่ “เป็นประชาธิปไตย อย่างสงบสุข”

อย่างไรก็ตาม กระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมือง (citizenship) โดยอิทธิพลของค่านิยมแบบคิตัวรวมของชาวญี่ปุ่นนี้ (Japanese collectivism) เกิดขึ้นครอบคลุมพื้นที่การใช้ชีวิตทั้งหมดของผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ส่วนตัวในระดับครัวเรือน (private sphere) การใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะระดับโรงเรียน กลุ่มชุมชน และสังคม (public sphere) ล้วนอยู่ภายใต้อิทธิพลของกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมแบบคิตัวรวมทั้งสิ้น (collectivism) ดังนั้น การเสริมสร้างความเป็นพลเมืองที่ถูกผลิตขึ้นมาจากกระบวนการศึกษาของญี่ปุ่น (civic education) จึงถูกนำมาผลิตซ้ำด้วยแบบแผนค่านิยมที่ปฏิบัติร่วมกันของคนใกล้ชิดในระดับปัจเจกและระดับชุมชนหรือสังคมที่ล้วนแล้วแต่ผ่านกระบวนการผลิตหรือพัฒนาพลเมืองในระบบการศึกษาแบบเดียวกัน (civic education) เพื่อมาผลิตซ้ำความเป็นพลเมืองดังกล่าวผ่านกลไกของแบบแผนค่านิยมร่วมกันระหว่างคนในสังคมอีกทอดหนึ่ง (collectivistic culture reproduction) ซึ่งกระบวนการดังกล่าวปรากฏดังรายละเอียดในแผนภาพด้านล่าง

แผนภาพที่ 2 การเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษา กับ อิทธิพลและการผลิตซ้ำค่านิยมทางสังคมแบบคณาธิปไตย

ด้วยเหตุนี้ หากพิจารณารูปแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาพลเมืองในประเทศญี่ปุ่นทั้งระดับประถมและมัธยมศึกษาแล้ว ผู้เขียนพบว่า แบบแผนการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองผ่านระบบการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น เป็นกระบวนการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองโดยใช้กระบวนการทางสังคมเป็นต้นนำ (social-centric approach) มากกว่าที่จะเน้นการพัฒนาพลเมืองโดยใช้กระบวนการทางการเมืองเป็นต้นนำ (political-oriented approach) เพราะเป้าหมายการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองของญี่ปุ่นกำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า ระบบการศึกษาจะต้องพัฒนาความรู้ที่จำเป็นให้กับผู้เรียนเพื่อนำไปใช้สร้างหรือพัฒนา “ชาติที่เป็นประชาธิปไตยและสงบสุข” ซึ่งหากการจัดการศึกษาของญี่ปุ่นใช้กระบวนการทางการเมืองเป็นต้นนำ (political-oriented approach) ก็อาจนำไปสู่ความวุ่นวายทางการเมือง การเคลื่อนไหวเรียกร้องของกลุ่มประชาชนขนาดใหญ่ที่ก่อให้เกิดความไม่สงบสุขเรียบร้อยให้เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่นได้ และยังขัดกับค่านิยมแบบคณาธิปไตยของสังคมญี่ปุ่นด้วย นอกจากนี้ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองที่มีความเชื่อมโยงกับประเด็นทางการเมืองนี้ กฎหมายการศึกษาแห่งชาติของญี่ปุ่น (Basic Act on Education) หัวข้อการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นด้านการเมือง มาตรา 14 ยังได้กำหนดไว้ว่า องค์ความรู้ด้านการเมืองที่จำเป็นเพื่อพัฒนาพลเมืองที่มีเหตุผล (sensible citizenship) ควรจัดให้มีในระบบ อย่างไรก็ตาม การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนภายใต้ข้อกำหนดของกฎหมาย ต้องไม่มีการสอนเรื่องการเมืองที่มีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนหรือต่อต้านพรรคการเมืองกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ หรือส่งเสริมกิจกรรมทางการเมืองอื่นๆ (MEXT: 2019g) ด้วยเหตุนี้ ระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมือง

ของญี่ปุ่น จึงมุ่งผลิตพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อการใช้ชีวิตระดับปัจเจกบุคคลที่จะต้องมีส่วนช่วยพัฒนาสังคมและประเทศที่เป็นประชาธิปไตยอย่างสงบสุขเป็นหลัก ไม่เน้นการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากนัก แต่เน้นการมีส่วนร่วมทางสังคมเชิงการพัฒนา ซึ่งหากวิเคราะห์คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองญี่ปุ่นดังกล่าวตามงานศึกษาของ Westheimer & Kahne (2004: 237-269) แล้ว อาจสรุปได้ว่า พลเมืองญี่ปุ่นมีคุณลักษณะหรือเป็นพลเมืองเชิงการมีส่วนร่วม (participatory citizen) และมุ่งเน้นงานพัฒนา (service-oriented citizen) หรือมีความรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคม (personally-responsible citizen) มากกว่าพลเมืองแบบเน้นความยุติธรรม (justice-oriented citizen) ที่มุ่งเข้าไปมีบทบาทเคลื่อนไหวทางการเมือง

สอดคล้องกับงานศึกษาของ Keiichi Takaya (2017: 127-144) ซึ่งได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับความตระหนักต่อบทบาทและการมีส่วนร่วมในฐานะการเป็นพลเมืองของนักศึกษาญี่ปุ่น พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักศึกษาญี่ปุ่นต่ำมาก นอกเหนือจากการไปเลือกตั้งแล้ว การมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบอื่นๆ เช่น การเดินรณรงค์ เดินขบวนทางการเมือง เข้าร่วมพรรคการเมือง กิจกรรมทางการเมืองอื่นๆ หรือ การร้องเรียน ร้องทุกข์กับหน่วยงานราชการแทบไม่มีเลย โดยหนึ่งในคำสัมภาษณ์ที่น่าสนใจมากจากนักศึกษาที่ให้สัมภาษณ์ในงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือ นักศึกษาคนหนึ่งบอกว่า “ผม/ฉัน เข้าใจว่ากิจกรรมการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและกระบวนการทางประชาธิปไตยเหล่านี้มีความสำคัญ แต่ผม/ฉันยุ่งมากกับสิ่งต่างๆ ที่ต้องทำ และผม/ฉัน ก็ไม่คิดว่าตัวเองมีพลังอำนาจมากพอที่จะไปทำกิจกรรมทางการเมืองพวกนั้น ” (Takaya, 2017: 137) ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่า ความรับผิดชอบต่อตนเองในระดับปัจเจกบุคคลของพลเมืองญี่ปุ่นมีค่อนข้างสูง แต่ในขณะเดียวกันความตระหนักต่ออำนาจและบทบาททางการเมืองของตนเองนั้นค่อนข้างต่ำ ซึ่งหนึ่งในสมมติฐานของ Keiichi Takaya ก็มองว่าเป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นจากระบบการศึกษาของญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงมองว่า แบบแผนการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองของญี่ปุ่นนั้น เน้นการพัฒนาพลเมืองโดยใช้กระบวนการทางสังคมเป็นตัวนำ (social-centric approach) ที่มุ่งให้ผู้เรียนเข้าไปมีส่วนร่วมทางสังคม และตระหนักต่อบทบาทของตนเองในการพัฒนาชุมชนและแสดงความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อสังคมร่วมกันกับคนอื่น ในแง่นี้เอง หากเราพิจารณาความสำเร็จของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองของญี่ปุ่นจากปรากฏการณ์ความไม่สงบเรียบร้อยทางการเมืองขับเคลื่อนโดยพลเมืองของแต่ละประเทศเปรียบเทียบกับญี่ปุ่นแล้ว ไม่ว่าจะเป็นสหรัฐอเมริกา ฮังการี หรือประเทศที่เป็นประชาธิปไตยก้าวหน้าในยุโรป รวมถึงกรณีของประเทศไทยเองแล้ว อาจสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาเพื่อผลิตหรือพัฒนาพลเมืองญี่ปุ่นตามที่รัฐต้องการนั้น

ประสบความสำเร็จมากพอสมควร เพราะญี่ปุ่นถือเป็นประเทศที่มีความเป็นประชาธิปไตยสูง ถูกจัดให้เป็นประเทศที่เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์แบบ (full democracy) มาโดยตลอด (The Economist, 2019) และก็เป็นสังคมที่มีความสงบสุขเรียบร้อย ความปลอดภัยสูง และพลเมืองมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมสูงเช่นกัน (Institute for Economics & Peace, 2019a & 2019b) โดยคุณภาพพลเมืองของชาวญี่ปุ่นถูกจัดอันดับให้อยู่ในกลุ่มประเทศที่พลเมืองมีคุณภาพสูงของโลกด้วย (Kaelin & Kochenov & Lindeboom, 2019)

อย่างไรก็ตาม คำถามสำคัญคือ การที่จะพัฒนาพลเมืองให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้แบบญี่ปุ่นนั้น จะต้องทำอย่างไรบ้าง ซึ่งแน่นอนว่าปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการเสริมสร้างและพัฒนาพลเมืองให้ประสบความสำเร็จได้ย่อมมีความเชื่อมโยงกับหลายมิติ ทั้งบริบทและแบบแผนค่านิยมอันเป็นทุนเดิมของสังคมแต่ละแห่งที่มีไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม บทความนี้มุ่งพิจารณาบริบทหรือแนวทางและแบบแผนที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาของญี่ปุ่น ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างหรือรูปแบบการจัดการศึกษาหลัก 4 ด้าน ได้แก่ การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และความเข้าใจของผู้เรียนเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองผ่านการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาสังคมศึกษา (Social Studies) การพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของพลเมืองในวิชาคุณธรรมจริยธรรม (Moral Education) การพัฒนาทักษะ เสริมสร้างประสบการณ์ด้านความเป็นพลเมืองแบบบูรณาการ (Integrated Education) ที่ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนการสอนในรายวิชาสภาพแวดล้อมในการใช้ชีวิต (Living Environment) กิจกรรมในคาบเรียนเชิงบูรณาการ (Integrated Study) และกิจกรรมพิเศษอื่นๆ ที่จัดขึ้นในและนอกโรงเรียน (Special Activities) และด้านสุดท้ายซึ่งมีความสำคัญอย่างมากคือ ด้านการศึกษาทางสังคม (Social Education) หรือการศึกษาโดยใช้ชุมชนและกระบวนการทางสังคมเป็นตัวนำการพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาของญี่ปุ่นผ่านความร่วมมือระหว่างโรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สมาคมเพื่อนบ้าน (Neighborhood Association) และชมรมหรือสมาคมประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

ข้อเสนอแนะ

นอกจากองค์ประกอบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพลเมืองในระบบการศึกษาของญี่ปุ่นทั้ง 4 ด้านแล้ว ผู้เขียนยังมองว่า กรณีของญี่ปุ่นยังมีบริบทหรือปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ที่ช่วยเสริมสร้างและเกื้อหนุนให้การผลิตพลเมืองในระบบการศึกษาของญี่ปุ่นประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมด้วย นั่นคือ ค่านิยมแบบคัตวรม (collectivism) หรือความเป็นหนึ่งเดียวกันในเชิงแบบแผนค่านิยมการปฏิบัติของคนในสังคมญี่ปุ่น ซึ่งถือเป็นทุนเดิมที่

สั่งสมมาตั้งแต่อดีต โดยค่านิยมแบบคตินิยมของชาวญี่ปุ่น (Japanese collectivism) นี้ ทำให้กระบวนการพัฒนาคุณลักษณะเป้าหมายของความเป็นพลเมือง (citizenship) ในระบบการศึกษาไม่ได้สิ้นสุดอยู่แค่ภายในโรงเรียนเท่านั้น แต่ยังถูกหล่อหลอมผ่านกระบวนการเรียนรู้ (learning process) ที่เกิดขึ้นของผู้คนในสังคมที่ถูกผลิตขึ้นมาผ่านระบบการศึกษาแบบเดียวกัน ซึ่งค่านิยมดังกล่าวก็ถูกผลิตซ้ำร่วมกันผ่านแบบแผนค่านิยมแบบคตินิยม (collectivism) ของคนในสังคมอีกทอดหนึ่ง ทำให้กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองของญี่ปุ่นถูกหล่อหลอมทั้งในพื้นที่ส่วนตัวระดับครัวเรือน และในพื้นที่สาธารณะผ่านการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน การมีส่วนร่วมกับชุมชน และอิทธิพลของค่านิยมแบบคตินิยม (collectivism) ของชาวญี่ปุ่นที่ทำหน้าที่สร้างความตระหนักให้กับพลเมืองอยู่ตลอดเวลาว่าจะต้องมีความรับผิดชอบต่อการสร้างญี่ปุ่นให้เป็นสังคมที่เป็นประชาธิปไตยอย่างสงบสุข นอกจากนี้ ลักษณะเฉพาะตัวทางกายภาพในเชิงภูมิศาสตร์ของญี่ปุ่นก็มีผลต่อการออกแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อมโยงระหว่างอิทธิพลของภัยพิบัติทางธรรมชาติกับการจัดการเรียนการสอนที่มุ่งพัฒนาพลเมืองให้ตระหนักต่อความเป็นหนึ่งเดียวกัน (unity) และความรับผิดชอบต่อตนเองที่มีต่อสังคมและผู้อื่นตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผู้เรียนกลายเป็นนักเคลื่อนไหวเพื่อพัฒนามากกว่าที่จะไปเป็นนักเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยบริบทเกื้อหนุนทั้ง 2 ประเด็นนี้ ผู้เขียนมองว่าควรได้รับการศึกษาวิจัยในอนาคตอย่างละเอียดเพื่อสังเคราะห์ความเชื่อมโยงและอิทธิพลต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองของแต่ละประเทศว่ามีอิทธิพลต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองของรัฐแต่ละแห่งแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบบการศึกษาระดับโรงเรียน: บทเรียนจากต่างประเทศและข้อเสนอแนะสู่สังคมไทย” โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร. ศิวัช ศรีโสภากุล เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ตามสัญญาเลขที่ RSA6180088 ผู้เขียนขอขอบคุณการสนับสนุนจาก สกสว. และรองศาสตราจารย์ ดร. ศิวัช ศรีโสภากุล ไว้ ณ ที่นี้ อนึ่ง เนื้อหาและผลการศึกษาในบทความนี้เป็นข้อคิดเห็นของผู้เขียนเพียงผู้เดียว สกสว. ไม่จำเป็นต้องมีความเห็นสอดคล้องกับงานศึกษาของผู้เขียน

เอกสารอ้างอิง

- Aspinall, R. (2011). **Who Runs Japan's Schools? Education Governance and Management.** In Zhao, Y., & Lei, J., & Li, G. (Eds.) *Handbook of Asian Education: A Cultural Perspective.* New York: Taylor & Francis.
- Azuma, H. (1998). **Japanese collectivism and education.** In Paris, S., G., & Wellman, H., M. (Eds.), *Global prospects for education: Development, culture, and schooling.* American Psychological Association.
- Berger, J. (2011). **Is it a melting pot, salad, or buffet?: Culture and its impact on teaching.** Midwest Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, Community and Extension Education, Lindenwood University, St. Charles, MO, September 21-23, 2011.
- Broom, C. (2017). **Youth Civic Engagement in Context.** In Broom, C. (ed.). *Youth Civic Engagement in a Globalized World: Citizenship Education in a Comparative Perspective (Palgrave Studies in Global Citizenship Education and Democracy).* New York: Palgrave Macmillan.
- Chen, G., & Chung, J. (1993). **The Impact of Confucianism on Organizational Communication.** Annual Meeting of the 1993 SCA Convention, Miami Beach, Florida: USA.
- Cogan, J., & Derricott, R. (2000). **Citizenship for the 21st Century: An International Perspective on Education.** London: Kogan Page.
- Cogan, J., J., & Otsu, K. (2005). Contemporary Civics Education in Japan: Reflections on a Society in Transition. *Pacific Asian Education*, (17), 34-45.
- Delgado-Algarra, E., J. (2016). **History of Japanese Education: Keys to social and citizenship education.** In Delgado-Algarra, E., J. (Eds.). *Occidente en Japón y Japón en Occidente. Claves científicas, educativas y culturales para el intercambio entre Japón y Occidente.* Huelva: Universidad de Huelva.
- Grammes, T. (2012). Selected Review: Citizenship Education and Social Studies in Japan: A Short Guide to Recent Articles and Books for gaijin (Foreigners). *Journal of Social Science Education*, 11(2), 161–172.

- Hirata, T. (2008). Personality and the Individual: The Problem of Civic Education in Japan and the Influence of Modern European Philosophy. **The European Legacy**, 1(3), 878-884. [Access on Taylor and Francis Online]
- Hosak, I. (2011). English Language Teachers as Citizenship Educators. **Ritsumeikan Social Sciences Review**, 47(2), 187-206.
- Ikeno, N. (2005). Citizenship Education in Japan After World War II. **International Journal of Citizenship and Teacher Education**, 1(2), 93-98.
- Institute for Economics & Peace. (2019a). **Global Terrorism Index 2019: Measuring the Impact of Terrorism**. [Online]. Sydney, November 2019. Available from: <http://visionofhumanity.org/reports> [accesse December 14, 2019]
- Institute for Economics & Peace. (2019b). **Global Peace Index 2019: Measuring Peace in a Complex World, Sydney, June 2019**. [Online]. Available from: <http://visionofhumanity.org/reports> [accesse December 14, 2019]
- Kaelin, C., & Kochenov, D., & Lindeboom, J. (Eds.). (2019). **Quality of Nationality Index: Global Ranking**. [Online]. Henley & Partners Holdings Ltd. Retrieved from: <https://www.nationalityindex.com/qni-rankings> [accesse December 15, 2019]
- Kimura, D., & Tatsuno, M. (2017). **Advancing 21st Century Competencies in Japan**. Center for Global Education.
- McCullough, D. (2008). Moral and social education in Japanese schools: Conflicting conceptions of citizenship. **Citizen Teaching and Learning**, 4(1), 21-34.
- MEXT. (2003). **Report of Central Council for Education**. Tokyo: MEXT.
- (2017). **White Paper on Education, Culture, Sports, Science and Technology: Promoting Educational Reforms Based on the Revised Basic Act on Education / Reform of Elementary and Secondary Education to Usher in a New Era of Education**. Tokyo: MEXT.
- (2018). **Basic Education in Japan**. [Online]. Retrieved from: <http://www.mext.go.jp/en/policy/education/brochure/title01/detail01/1409899.htm> [accesse November 11, 2019]

- (2019a). **Education: Overview**. [Online]. Retrieved from: <http://www.mext.go.jp/en/policy/education/overview/index.htm> [accesse November 5, 2019]
- (2019b). **Improvement of Academic (Course of Study)**. [Online]. Retrieved from: <http://www.mext.go.jp/en/policy/education/elsec/title02/detail02/1373859.htm> [accesse November 5, 2019]
- (2019c). **Curriculum Guidelines (“Courses of Study”) and ESD: Elementary School / Social Studies: Overall Objectives. Office of the Director-General for International Affairs: MEXT**. [Online]. Retrieved from: <http://www.mext.go.jp/en/unesco/title04/detail04/sdetail04/1375712.htm> [accesse November 15, 2019]
- (2019d). **Basic Act on Education (Act No. 120 of December 22, 2006)**. [Online]. Retrieved from: <http://www.mext.go.jp/en/policy/education/lawandplan/title01/detail01/1373798.htm> [accesse November 15, 2019]
- (2019e). **the Period for Integrated Studies**. [Online]. Retrieved from: http://www.mext.go.jp/component/english/___icsFiles/afieldfile/2011/03/17/1303755_012.pdf [accesse November 15, 2019]
- (2019f). **Improvement of Academic Abilities (Courses of Study: Living Environment.)**. [Online]. Retrieved form: http://www.mext.go.jp/component/english/___icsFiles/afieldfile/2011/03/17/1303755_006.pdf [accesse November 17, 2019]
- (2019g). **Basic Act on Education: Political Education**. [Online]. Retrieved from: <http://www.mext.go.jp/en/policy/education/lawandplan/title01/detail01/1373798.htm> [accesse November 18, 2019]
- (2019h). **Curriculum Guidelines (“Courses of Study”) and ESD: High School / Civics: Modern Society**. [Online]. Retrieved from: <http://www.mext.go.jp/en/unesco/title04/detail04/sdetail04/1375712.htm> [accesse November 18, 2019]
- Nakayasu, C. (2016). School Curriculum in Japan. *The Curriculum Journal*, 27(1), 134-150.

- Otsu, K. (2002). **Recent Developments in Civic Education: The Case of Japan.** In Cogan, J. L., & Print, M. (Eds.). *Civic Education in the Asia-Pacific Region: Case Studies Across Six Societies.* New York: Routledge.
- (2008). **Citizenship Education Curriculum in Japan.** In Grossman, D.L., & On Lee, W., & Kennedy, K., J. (Eds.). *Citizenship Curriculum in Asia and the Pacific.* Hong Kong: Comparative Education Research Center, The University of Hong Kong.
- Takaya, K. (2017). **Citizenship Education in Japan: Past, Present, and Future.** In Broom, C. (ed.). *Youth Civic Engagement in a Globalized World: Citizenship Education in Comparative Perspective.* Palgrave Studies in Global Citizenship Education and Democracy. New York: Palgrave Macmillan.
- The Economist Intelligent Unit. (2019). **Democracy Index 2019.** [Online]. Retrieved from:
<http://www.eiu.com/topic/democracy-index> [accesse December 14, 2019]
- Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237-269.

.....